

Prof. S. S. BOBTCHEV

3²/₂₉ № 1320

L'ORGANISATION POLITIQUE
DE LE TURQUIE ACTUELLE ET LE TEXTE
DE SA CONSTITUTION

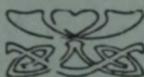
~~VIII-1320~~ 33

Проф. С. С. БОБЧЕВЪ.

ДЪРЖАВНИЯТЪ СТРОЙ НА СЕГАШНА ТУРЦИЯ
И ТЕКСТЪТЪ НА НЕЙНАТА КОНСТИТУЦИЯ

Отдѣленъ отпечатъкъ отъ Годишникъ V на Свободн. Университетъ
и отъ „Юридически Прегледъ“, кн. 7—8, 1925)

СОФИЯ
Печатница „Балканъ“
1925

SOFIA
Imprimerie Balkan“
1926

На Своб.-Ун-та.
Политика II 959
М. М.

ДЪРЖАВНИЯТЪ СТРОЙ НА СЕГАШНА ТУРЦИЯ.

Академическа речъ, произнесена отъ проф. С. С. Бобчевъ, директоръ на Свободния университетъ на 1-и ноември 1926 г., на тържественното събрание — годишенъ празникъ.

1. Исторически погледъ.

Държавниятъ строй на нова Турция почива върху една отъ най-новитѣ конституции, издадени следъ Великата война. Тъзи конституция е отъ 20. IV. 1924 г. и носи название „Учредителенъ Основенъ Законъ“ (Тешкилати—Есасие-Канону).

Преди всичко трѣбва да се забележи, че новиятъ държавенъ строй на Турция се отличава изъ основа отъ тоя, който съществуваше до датата на казания Основенъ Законъ. Наистина, и Османската империя, въ недрата на която съ голѣми мъжи се роди новата Турция, имаше една конституция — тая отъ 1876 г., октроирана отъ султанъ Абдулъ Хамида, по настояването на тогавашния великъ везиръ и познатъ турски реформаторъ — Митхадъ паша. Поменатата Конституция, обаче, бѣше едно копие отъ западноевропейскитѣ, особено отъ тая на монархическа Франция, отъ времето на Наполеона III.

Както се знае, Мидхадовата конституция отъ 1876 г. не живѣ дълго време. Издадена съ цель да се замажатъ очитѣ на Европа и да се отклони натиска, що упражняваше тя, за даване правдини и автономии на подвластнитѣ султану християнски народи, веднага следъ руско-турската война абсолютниятъ монархъ и неограниченъ деспотъ, какъвто бѣше Абдулъ Хамидъ, я тури, както се изразяватъ турцитѣ, миндеръ-алтѣнда (т. е. подъ миндера). Той я суспендира

Самовластното управление на Абдулъ Хамида, колкото и да бѣше то ненавиждано и осжждано отъ така нареченитѣ младотурци, продължи да съществува съ всичкия си абсолютизмъ и деспотизмъ почти тридесетъ години. Засиленото младотурско движение използва единъ исторически моментъ — натиска на великитѣ европейски сили за разширяване и установяване, колкото се може повече, административно-автономни права въ Македония — за да направи единъ своего рода превратъ, при който възстанови Митхадовата Конституция и младотурската революция отъ 1908 г.

въ Македония се завърши съ налагането на Султана тѣзи Конституция, която самъ той бѣше октроиралъ преди 30 години. Впрочемъ, скоро следъ свикването дветѣ камари на турския Парламентъ, Сената (аянъ-межлиси) и Камарата на народнитѣ представители (мебусанъ-меджлиси), и следъ опита на реакционери-софти и военни — да повърнатъ стария режимъ, — реши се отъ тържесивующитѣ младотурци и се изпълни свалянето на Абдулъ Хамида, който бѣ заточенъ въ Солунъ. На негово мѣсто се провъзгласи за султанъ — Мехмедъ V, Решадъ, послушно орджие на младотурскитѣ водачи — тройцата: Енверъ бей, Ниази и Талаатъ, които бѣха и водачитѣ на революцията.

Младотурцитѣ, които заграбиха властта при Мехмеда V, проявиха една своеобразна конституционна деятелность. Може да се каже, че тѣ не допуснаха сбждването на общаванитѣ свободи и равенство за всички поданници въ турската държава. Изобщо немюсюлманитѣ не можеха да се наслаждаватъ на единъ редовенъ конституционенъ режимъ, при все че и въ Камарата на депутатитѣ, и въ Сената попаднаха и немюсюлмани. Имаше гърци, евреи и даже българи, избрани отъ европейскитѣ владения на Турция.

Една „конституционна услуга“ може да се каже, направиха младотурцитѣ (1909) съ това, гдето внесоха въ конституцията отъ 1876 год. нѣколко новелли, много важни, които приближаваха поне формално къмъ истинска парламентарна форма управлението въ Турция. На първо мѣсто м-вото стана кабинетъ, т. е. отговорно предъ Камарата на депутатитѣ, (Мебусанъ-меджими) чл. 27 Т. К. — Отговорността на министритѣ се проявява само предъ Камарата, а не и предъ Сената, както е въ Англия и въ републиканска Франция. Министритѣ сж солидарно отговорни за общата политика и отдѣлно за своитѣ лични распоредания. Султанътъ става неотговорно лице и всѣки неговъ актъ трѣбва да носи подписа на великия везиръ и респективния министъръ. (чл. 80). Всѣко недовѣрие къмъ единъ министъръ, изказано отъ Камарата на депутатитѣ по поводъ на интерпелация, води къмъ падането на министра. Ако ли недовѣрието е изказано къмъ председателя на кабинета, то води къмъ оставката на цѣлия кабинетъ (чл. 38). Въ случай на несъгласие между министритѣ и камарата, ако министритѣ настояватъ на предложението си, а Камарата не го приема, тѣ сж длѣжни да се подчинятъ или да подадатъ оставка. Въ случай на оставка, ако новото министерство поддържа проекта на предишното — и ако Камарата го отхвърли пакъ съ мотивирано гласуване, Султанътъ може да разтури камарата и да распореди за нови избори, съгласно съ чл. 7. Но ако и новоизбраната камара поддържа решението на предишната, решението ѝ става задължител-

но. (чл. 35). При това, Султанът не може да разтуря камарата току-тъй, безъ съгласието на Сената — една наредба, вѣроятно взета отъ чл. 5 на Френската Конституция, 15. II. 1875. Най-послед една последня наредба отъ новелитѣ се отнася до откриването на законодателнитѣ тѣла. Тѣ се събиратъ по право на 1 ноемврий всѣка година, безъ да чакатъ особно свикване (чл. 43).

Тѣзи радикални измѣнения отъ 1909 г. въ Турската Конституция отъ 1876 г. поне формално откриха единъ парламентаренъ режимъ въ Османската Империя. Но жизнитѣ и практически прояви, въобщо условията на действителността никакъ не отговориха на красивитѣ формули, съ които се кичеха конституционнитѣ нововъведения на младотурцитѣ.

Младотурскиятъ режимъ на всемогщата троица (Енверъ, Ниази и Талаатъ) допуснаха на неотговорния комитетъ „Напредъкъ и Единство да ржководи сждбинитѣ на страната по пълно свое усмотрение, безъ огледъ къмъ истинскитѣ интереси на Османската Империя. Ако въ 70-тѣ години младотурската политика на Митхадъ Паша до голѣма степенъ ускори възстанията въ Босна и Херцеговина (1875), сръбско турската война (1876), българскитѣ възстаннически движения и кланетата (1876), войната съ Русия, завършена съ Санъ Стефанския и Берлинския договори, сега младотурскитѣ режимъ допусна балканската война (1912—1913) и разгрома на Империята въ европейската ѣ часть, както и участието на Турция въ свѣтовната война на страната на германския съюзъ. Тази война, впрочемъ, засѣнчи младотурцитѣ и провали тѣхния престижъ. . .

Въ 1919 г., следъ злополучната не само за Турция свѣтовна война, смѣли турски патриоти, на чело на които бѣше застаналъ Мустафа Кемалъ Паша, се опитаха да се противопоставятъ на унизителното третиране и разграбване земитѣ на Османската Империя и да се съпротивятъ на Севърския договоръ, нѣложенъ на султановото правителство. На Ерзерумския конгресъ свиканъ отъ Мустафа Кемалъ и неговитѣ, въ 1919 г. бѣше осждена като предателска политиката на Цариградското правителство на Вахедединъ Султанъ Мехмедъ VI, наследилъ преди нѣколко години Мехмеда V Решадъ. Въ единъ националенъ пактъ Мехмедъ VI бѣше провъзгласенъ за „предателъ на отечеството“ (ватанъ хаини), за гдето бѣ приелъ Севърския договоръ отъ 10 авг. 1920 г. и за гдето бѣше далъ широкъ просторъ на английска намѣса и настойничество въ Турция.

Следъ това, на бърза ржка бѣше свикано първото Народное Събрание въ Ангора, абсолютенъ държателъ и разполагателъ съ сждбинитѣ на Турция, което реши и окончателното сваляне на Мехмеда VI.

Покровителството и намѣсата на Англия не можа да спаси Мехмеда VI. Той трѣбваше да напусне столицата и да замине за о-въ Малта, а оттамъ следъ разни скитания да се озове въ Санъ-Ремо.

Великото Народно Събрание въ Ангора не само свали Мехмеда VI, последенъ (27-и) султанъ отъ Османската династия, но прогласи унищожаването на върховната власть-султаната, а само за халифъ бѣше избранъ Абдулъ Меджидъ Ефенди, синъ на султанъ Абдулъ-Азиса (1 ноември 1922). Така свѣтската султанска власть (султаната) се упраздни и на членове отъ османската династия се запази само правото на халифата. Още малко и халифатътъ имаше да бжде упраздненъ по решение на сжщото Велико Н. Събрание въ Ангора.

2. Новата конституция.

Новата Конституция на Турция носи название Учредителенъ Основенъ Законъ (Тешкилати Есасие Кануну). Тя не е заета отъ никой старъ образецъ и създава наредби, които по своитѣ особности я правятъ до голѣма степенъ самотитна. Все пакъ не може да се каже, че учредителитѣ сж изпуснали изъ предъ видъ турската поправена въ 1909 г Митхадовска конституция, нито пъкъ изобщо републиканскитѣ нови конституции. Психологическиятъ натискъ на преданията и на старитѣ наредби се забелязва не въ едно отъ новитѣ постановления на най-новия турски основенъ законъ: така напр. Шура и Доевлетъ (Държавенъ съветъ) е запазенъ и като кодификационенъ, и като административенъ — сждебенъ институтъ. Основниятъ законъ прогласява Турската държава за република (Джумхуриетъ), установява, че столицата на тая република е Ангора а властта неограничено и безусловно че принадлежи на народа.

Има единъ само видимъ изразителъ и носителъ на народното върховенство, който и действува отъ негово име: То се нарича Велико Народно Събрание (Биюкъ миллетъ меджлиси), — което буквално би трѣбвало да се преведе Голѣмъ народенъ съветъ. И може да се каже, че следъ изборитѣ между суверения народъ и всемогщото В. Н. Събрание се прекъсва всѣка юридическа връзка. Всичко е съсредоточено въ този меджлисъ: и учредителна и законодателна, и изпълнителна, и сждебна власть. В. Н. С. упражнява учредителната си и законодателна власть непосредствено, а изпълнителната — чрезъ единъ председателъ на Републиката, избранъ направо отъ самото това събрание и изъ неговата срѣда, като приставя при него единъ изпълнителенъ съветъ отъ пълномощници (векили) или комисари, имащи правата и длъжноститѣ на сжщински министри. Колкото за правосъдието, и то се упражнява

отъ името на народа, изключително отъ сѣдии, съгласно съ наредби и закони.

3. Законодателната служба.

Най-новата конституция на Турската Република отъ 1924 г. се отдалечава отъ тая на 1876 г. преди всичко по това, че не предвижда Втора камара или Сенатъ, (Меджлиси-аянъ), а само едно законодателно тѣло Биюк-миллет-меджлиси. Деятелността на В. Н. С. е разширена извънредно много, до безграничностъ. В. Н. С. има права, съ каквито не сж облечени поне по такъвъ изриченъ начинъ ни единъ отъ парламентитѣ въ свѣта. То извършва следнитѣ работи. Изпълнява шерийскитѣ наредби, изработва, измѣня, допълня всички закони, включително конституцията; то сключва конвенции (мукавеле), трактати (муахаде) и миръ съ други държави; то обявява война; преглежда и одобрява бюджетитѣ, както и законитѣ и окончателно сключенитѣ бюджетни упражнениа; то се произнася за сечене на монети; непосредствено одобрява или унищожава договори отъ финансовъ характеръ и монополи; то е изключително правоимаще да дава обща или частна амнистия, да дава милостъ, да смекчава или измѣнява наказанията, да отлага наказателнитѣ изследвания или наредби; да нарежда изпълнението на присѣди, съдържащи смъртни наказания.

Текстътъ на Конституцията (чл. 102) предвижда изрично възможността на нейната промѣна. За тази целъ нѣма нужда отъ никакво друго народно събрание, конгресъ или намѣса на нѣкоя друга върховна уредба, а се извършва въ срѣдата на самото В. Н. С., като се запазятъ само следнитѣ условия: 1. Първиятъ членъ за републиканската форма на държавата е неприкосновенъ; 2. Предложението за измѣнение трѣбва да бжде подписано най-малко отъ една трета отъ членоветѣ на В. Н. С.; 3. Измѣненията могатъ да се приематъ само съ болшинство отъ две трети.

В. Н. С. има право да контролира политиката на правителството, да и дава насока, да бламира правителството за тази политика, да предава виновнитѣ министри на сѣдъ. Съ болшинство отъ две трети на присѣтстваващитѣ си членове то признава, дали единъ представителъ е виновенъ въ държавна измѣна и дали въ време на представителството си той се е провинилъ въ подкупничество.

В. Н. С. състои отъ избрани народни представители (мебусъ): по единъ на 20,000 души. Законодателниятъ периодъ е четири години, но ако е невъзможно да се пристѣпи къмъ нови избори, то може да се отложи за още една сесия.

Освенъ това само В. Н. Събрание можа да нареди

да станатъ нови избори преди завършване неговия мандатъ, т. е. да се саморазтуря. Въ такъвъ случай пакъ новитѣ заседания почватъ отъ ноември. Станалитѣ преди заседания се смѣтатъ за извънредни (чл. 25).

Преизбирането на депутатъ се допуска. Може да бжде народенъ представителъ всѣки мжжъ-турчинъ (еркекъ тюркъ), навършилъ 30-години. Цензътъ за избирателъ, какъвто може да бжде пакъ само мжжъ-турчинъ, е 18 години.

Характерна особеностъ на турската конституция е, че тя не допуска да се избиратъ за народни представители лица, които се домогватъ, че сж чужди поданници или се намѣрватъ на чужда служба. Знаенето четмо и писмо на турски езикъ е задължително за народенъ представителъ.

Представителътъ се смята за такъвъ на цѣлия народъ; той дава клетва въ името на Бога съ „валлахи“, че „никога нѣма да предприема що и да било противно на спасението и щастието на отечеството, както и противъ неограниченото и безусловно върховенство на народа и че ще бжде вѣренъ на началата на републиката“ (чл. 16). Той не отговаря за своитѣ гласувания, изявления и мнѣния въ самото събрание и извънъ него.

Народниятъ представителъ е неприкосновенъ и неговото предварително следствие, затваряне или предаване на сждъ по обвинение въ престъпно деяние, преди или следъ избора му, зависи отъ решението на събранието освенъ ако бжде заваренъ при извършване на престъплението. Въ такъвъ случай за арестуването веднага се уведомява бюрото на Събранието (чл. 17).

Една особностъ тоже е, че изпълнението на присжда, издадена преди или следъ избора на единъ представителъ, не може да се изпълнява презъ всичко време, докато трае мандата му; обече, презъ това време не тече давността (чл. 17).

Народнитѣ представители получаватъ възнаграждение споредъ особенъ законъ. Тѣ заседаватъ на сесия, която се открива безъ особно уведомление и безъ лична покана въ началото на месецъ ноемврий и трае цѣла година. Презъ това време В. Н. С. може да си даде ваканция за едно време, което не трѣбва да надмине 6 месеца, и презъ това време народнитѣ представители извършватъ анкети, правятъ обиколки, упражняватъ правото си на надзоръ и иматъ възможность за почивка (чл. 14).

Свикването на заседание представителитѣ на В. Н. С., когато тѣ сж въ отпускъ, може да стане отъ председателя на републиката, или отъ председателя на Събранието, а сжщо така, ако поискатъ това отъ председателя $\frac{1}{5}$ часть отъ представителитѣ.

Разискванията въ Н. С. сж публични и могатъ да се печататъ изцѣло. Може да има и тайни заседания, на кои-

то разискванията или решенията се печататъ по решение на самото събрание.

Една особностъ е сжщо така, гдето представителтъ губи мандата си, ако въ продължение на два месеца безъ позволение и оправдание не участвува въ работитѣ на събранието, или ако приеме нѣкоя служба (меймуриетъ) (чл. 28).

Единъ отъ конституционнитѣ въпроси, различно разрешаванъ въ разни страни, е тоя: кой има право да се произнася за конституционността на издаванитѣ отъ законодателното събрание актове? Въ повечето случай конституциитѣ, та и практиката е въ смисълъ, че единъ пжтъ издаденъ следъ надлежното му гласуване законъ друга властъ, освенъ законодателната, не може да контролира и да оспорва конституционността му. Така е въ Франция, въпреки академическата препирня на нѣкои юристи, като Дюги. Турската конституция е разрешила този въпросъ въ сжщия смьсълъ, въпреки новосъздаденитѣ наредби въ Норвегия Румжния и Гърция и въпреки реда въ Северо-Американскитѣ съединени щати, гдето сждията има право да разглежда закона въ сравнение съ наредбитѣ на Конституцията и да се произнася за единъ законъ, че е неконституционенъ и че, следователно, той не може да го прилага, бидейки недействителенъ.

Споредъ една наредба на Турската Конституция (чл. 52) разбира се, че правилницитѣ, които издава Съветътъ на министритѣ влазятъ въ сила, като се подпишатъ и обнародватъ отъ Председателя на Републиката. Последнята алинея въ тази наредба дава право само на В. Н. С да се произнася дали тѣзи правилници сж противозаконни или не.

Характерно е мълчанието на Турската Конституция за производството при разискванията въ Събранието при гласуването на законитѣ и бюджетитѣ. Всичко това се урежда въ особенъ вжтрешенъ правилникъ, отъ което следва, че нѣкои основни наредби, като напр. тритѣ четения на законопроектитѣ, или напр. постатейното гласуване на бюджета и др. такива сж поставени въ зависимостъ отъ волята и решенията на самото Събрание, или отъ наредбитѣ въ неговия правилникъ, които то би могло по-свободно да измѣнява или отмѣнява.

4. Председателтъ на Републиката (Джумхур Реиси)

Една забележителна особностъ представляватъ редицата наредби отъ турската конституция, относително положението на Председателя на републиката. Юридически неговитѣ права сж доста ограничени. Наистина той е глава на държавата девлетинъ реисидъръ (чл. 32). Той е членъ

на В. Н. С., но като такъвъ не може да гласува; избира се само за една легислатура отъ самото събрание и изъ неговата срѣда. Допуска се повторно избиране; бжде ли той възпрепятствуванъ да упражнява службата си поради болестъ, или поради пжтуване извънъ държавата, или по друга причина (смъртъ, оставка), тогава временно, по пълномощие на В. Н. С., председателъ на Събранието изпълнява и службата на председателъ на Републиката (чл 33).

Правата на председателя на републиката състоятъ въ следното: той може да председателствува В. Н. С при нѣкои извънредни специални церемонии, а сжшо така, когато намѣри за нужно може да председателствува съвета на комисаритѣ, т. е. министритѣ.

Той има право да свиква В Н Събрание, когато то е въ ваканция, но не може да отлага заседанието му, не може и да го разтуря.

Председателтъ на Републиката промулгира и обнародва гласуванитѣ отъ В. Н. С. закони въ продължение на 10 дни. Той нѣма право да отлага това промулгиране по никой начинъ за бюджетнитѣ закони и за наредби отъ учредителния основенъ законъ. Той има право, обаче, само на относително вето за онѣзи закони, които намѣри неумѣстни, но за да направи това, той е длъженъ съ мотиви да повърне закона за ново обсжждане въ В. Н. С. При това, ако събранието пакъ гласува казания законъ, промулгирането и обнародването му става задължително за председателя на републиката (чл 35).

При отварянето на Събранието, всѣка година въ началото на ноемврий, председателтъ на републиката произнася една речъ или я дава за прочитъ на своя башъ-векилинъ, т. е. на министър-председателя. Въ тази речъ се прави изложение за дейността на правителството презъ изтеклата година и се посочватъ мѣркитѣ, които то смѣта да се взематъ презъ настпващата парламентска година.

Председателтъ на републиката дава клетва веднага следъ избора си предъ В. Н. С., че ще зачита законитѣ и основитѣ на народното върховѣнство, че ще залѣга да служи съ всички сили и вѣрно за щастието на турския народъ, че съ пълна енергия ще отблъсква всѣка опасностъ, насочена противъ държавата, че ще носи високо честта на Турция и нѣма да се поколебае да жертвува и себе си за да изпълни поетата върху си длъжностъ“ (чл 37).

Една особнотъ е още, гдето той нѣма право за помилване, или да намалява наказанията, освенъ на лица, които се намѣри за необходимо отъ правителството поради тѣхни лични причини, като напр. хронически, неизлѣчими неджзи или напреднала възраст. Това изключение, обаче, не засѣга осжденитѣ отъ В. Н. С. министри (чл. 42).

Като такъвъ, Председателятъ на Републиката е представителъ на държавата, приема чужди дипломатически представители, акредитирани при Републиката, или назначава такива при чуждитѣ държави (чл. 37).

Върховната военна команда, която е лична принадлежностъ на В. Н. С., се смята за възложена на председателя, обаче, въ действителностъ, той не може лично да упражнява върховно командване въ време на война: въ мирно време тази команда се упражнява съгласно съ особнитѣ закони отъ председателя на генералния щабъ, а въ военно време, по предложение на министерския съветъ, Председателятъ на Републиката назначава лицето, на което трѣбва да се възложи тази служба. (чл. 40).

Цивилна листа на Председателя на Републиката се определя съ особенъ законъ (чл. 43). Колкото за отговорността му, то тя е два вида: отговорностъ политическа за актове, които трѣбва да се промулгиратъ, откакъ бждатъ приподписани отъ първия министъръ и отъ надлежния комисаръ (министъръ). Въ такъвъ случай отговорноститѣ тежатъ върху последнитѣ, които сж сложили подписитѣ си (чл. 41). Други видъ отговорностъ — сждебна — това е въ случай на измѣна на отечеството (хиянети ватание) и при други лични действия, когато той отговаря предъ Народното Събрание. Обаче и въ такъвъ случай той, като народенъ представителъ, се ползува отъ облагитѣ на чл 17 отъ Основния Законъ, споредъ който не може да бжде сжденъ, освенъ при заварено престѣпление, докато трае депутатскиятъ му мандатъ (членъ 41).

5. Правителството: министри и министерска служба.

Конституцията нарича министритѣ съ терминъ векили, което ще каже: пълномощници повѣреници. Терминътъ е старъ и той се употрѣбаваше и въ миналия режимъ, когато министритѣ въ съвокупностъ носѣха името вюкеля (множ. число отъ векиль). Въ френския непълненъ преводъ на К.*) и въ други транскрипции думата векиль е преведена съ комисаръ и съветътъ на министритѣ — съ съветъ на комисаритѣ. Турскиятъ терминъ е иджра векиллери хие ти — буквално: съставъ на изпълнителнитѣ повѣреници.

Обаче, цариградскитѣ вестници, редактирани и издавани по френски, и въ статии, подписвани отъ турски публицисти и депутати, употрѣбаватъ обикновено общеприетия терминъ министри.

Министритѣ се назначаватъ отъ Председателя на Ре-

*) Въ Guide Sam 1925 г.

публиката, като се предлагатъ отъ така наречения башъ-векилъ, първи министъръ, когото най-напредъ назначава сжщо така Председателтъ на Републиката. Всички министри, споредъ изричното предписание на Конституцията, се взематъ изъ срѣдата на Народното Събрание (чл. 44).

Старата титла на първия министъръ (сега башъ-векилъ) — садразамъ и везиръ, която се употрѣбаваше въ време на Империята, е изхвърлена изъ терминологията и не се употрѣбва. Министритѣ и тѣхниятъ съветъ изпълняватъ върховнитѣ правителствени служби; тѣ сж отговорни предъ В. Н. С. колективно за общата политика, а въ кръга на ведомството си всѣки министъръ е лично отговоренъ за своитѣ собствени действия и за действията и отношенията на подчиненитѣ си (чл. 46). Подробноститѣ за длъжноститѣ и отговорноститѣ на министритѣ се опредѣлятъ съ особенъ законъ. Сжщо така съ законъ се опредѣля и броя на министерствата (както това е въ Полската Конституция). Първиятъ министъръ нѣма нѣкои особни права и пълномощия, освенъ правото да надзирава, споредъ конституционния редъ ли вървятъ държавнитѣ работи, и да имъ предава известно единство. Както се каза, на министерския съветъ, споредъ практиката на Франция, може да присъствува и председателтъ на републиката.

Като особености на Турската Конституция трѣбва да се изтъкнатъ още следнитѣ нѣща: 1) новото правителство е длъжно въ една недѣля най-късно да представи на В. Н. С. своята политическа програма и начинъ на действие и да иска довѣрието му; 2) изрично е предписано въ конституцията, че въ време на отпускъ или какво да е друго оправдано отсъствие на единъ министъръ временно го замѣства други членъ отъ мин. съветъ, обаче подобно замѣстителство може да бжде само за едно министерство (чл. 44 и чл. 49).

Ни една наредба на върховната властъ не може да се вземе, обнародва или изпълни, ако не носи подписа на първия и на надлежния министъръ (чл. 39); така че цѣлото управление се намѣрва въ ржцетѣ на министритѣ, отговорни единствено предъ В. Н. С.

Отговорността на министритѣ е политическа и лична — сждебна. В. Н. С. може всѣкога да изкаже своето недовѣрие къмъ единъ министъръ или къмъ цѣлия съставъ на Министерския съветъ. Освенъ това изрично конституцията предписва (чл. 50), че когато В. Н. С. реши да изправи нѣкого отъ министритѣ предъ Върховния Сждъ, това решение е равносилно съ уволняването на тоя министъръ.

Най-после, министритѣ сж длъжни да даватъ обяснения на всички питання (сюал) и запитвания (истизах), които имъ се правятъ отъ страна на народнитѣ представители по въпроса на службата имъ. Тѣ иматъ право въ Министерския

съветъ да приготвятъ и правилници за уяснение на законитѣ, или за изпълнение на законнитѣ наредби, въ какъвто случай тѣмъ е запретиено да внасятъ въ тѣзи правилници каквито и да било нови наредби. Освенъ това, всѣки такъвъ правилникъ трѣбва да бжде прегледанъ отъ Държавния Съветъ. Тѣзи правилници влизатъ въ сила само, като се подпишатъ и обнародватъ отъ председателя на републиката.

Турската Конституция не дава право на Правителството въ никой случай да издава наредби или да прави разпореждания съ задължителна сила на законъ въ случаи, когато В. Н. С. не заседава или не би могло да се свика, както това се допуска въ нѣкои конституции и въ чл. 47 отъ нашата.

На практика, обаче, това право си го присвоява правителството, и свѣтътъ бѣше любопитенъ свидетелъ въ последнитѣ месеци — септемврий и октомврий 1925 г. — на редица законодателни реформи, издадени въ видъ на декрети отъ Министерския Съветъ: за закриване на текетата, уреждане на службитѣ на духовнитѣ лица и тѣхната носия, за запрещението на феса и пр. пр.

Известно е, че за сѣденето на министритѣ съществуватъ 3 системи: въ нѣкои държави тѣхъ сѣди горнята камара, напр., въ Франция Сенатътъ, а въ Англия — Камарата на Лордоветѣ; другаде тѣ се сѣдятъ отъ Върх. Касационенъ Сѣдъ въ пълния му съставъ — въ Белгия; най-последни държави уреждатъ чрезъ законъ специаленъ държавенъ сѣдъ, както е и у насъ. Турскиятъ основенъ законъ е избралъ една четвърта система. Самата Конституция (чл. 61) учреждава особенъ върховенъ сѣдъ (диван-и али), въ компетентността на който изрично се предвижда да сѣди министритѣ, председателитѣ и членоветѣ на Държавния Съветъ, на Касационния Сѣдъ и главния прокуроръ, когато тѣ сѣ нарушили длѣжноститѣ си (чл. 61).

Своеобразенъ е съставътъ на тоя Върховенъ Сѣдъ. Той се състои отъ 21 члена, 11-тѣ взети отъ Касационния Сѣдъ и 10-тѣ отъ Държавния Съветъ, избрани отъ общото събрание на тѣзи тѣла и, ако е нужно, съ тайно гласоподаване. Така избранитѣ отъ своя страна избиратъ измежду-си съ абсолютно болшинство председателъ и неговъ замѣстникъ, но В. С. заседава въ съставъ на единъ председателъ и 14 членове, които решаватъ съ абсолютно болшинство. Запаснитѣ 6 души се опредѣлятъ чрезъ жребие по трима отъ Кас. Сѣдъ и Държ. Съветъ. Службата на Главенъ Прокуроръ при В. С. изпълнява първиятъ главенъ прокуроръ на Републиката. Решенията на В. С. не подлежатъ на никакво обтжжване; тѣ сѣ охончателни. Въ случай на нужда В. С. може да се състави и съ решение отъ В. Н. С. (чл. чл. 62—67).

6. Правосъдие и Върховенъ Сждъ.

Турската Конституция не премълчава да нареди нѣкои основни начала за сѣдебната властъ. Сждиитѣ сж самостоятелни и свободни отъ всѣкаква намѣса. В. Н. С. и Мин. Съветъ не могатъ по никой начинъ да измѣнятъ, да нарушатъ и да отложатъ или спратъ изпълнението на сжийско решение. Сждътъ е гласенъ (53—60).

Тѣй като Конституцията предвижда, че правосъдието се упражнява въ името на народа, изключително отъ сждии, споредъ закони и наредби, то съ закони сж създадени така нареченитѣ „сждилища на независимостта истикляль мехкемелер — единъ видъ военни сждилища, които се занимаватъ съ гледането на дѣла: 1) по военни и политически престѣпления; 2) атентати или посѣгателства на вътрешната и външна безопасностъ на страната; 3) бунтове и побуждане къмъ такива словомъ или дѣломъ; 4) по дезиртиране на войници и укриването имъ. Законътъ за тия сждилища се тълкува доста разширително и подъ него подпадатъ и дѣлата на всички журналисти, които въ писането си засѣгатъ неодобрително днешния режимъ или правятъ нѣкоя критика надъ правителственитѣ мѣропрятия.

Присждитѣ на тѣзи сждилища, освенъ смъртнитѣ се изпълняватъ винаги, като окончателни. Ако прокурорътъ възрази въ три дни, всѣка присжда отива предъ В. Н. С., което решава окончателно.

Съставътъ на сждилищата за независимостъ е образуванъ отъ лица, избрани отъ В. Н. С. изъ неговата срѣда. Въ него влизатъ: единъ председателъ, двама членове и единъ обвинителъ (прокуроръ). Избира се и единъ замѣстникъ, сждия за евентуална нужда. Съставътъ на сждиитѣ се подновява на всѣки 6 мѣсеца. Тѣ прилагатъ и военния и гражданския наказателенъ законъ. Стѣлкновения между сждилищата за независимостъ и обикновенитѣ сждилища се уреждатъ сжщо отъ В. Н. С.

7. Държавенъ Съветъ (Шура-и-девлетъ).

Въ системата на върховнитѣ уредби въ турската република трѣбва да се помене и за Държавния Съветъ-Шура-и-девлетъ (чл. 55.), старъ институтъ, дълги години съществуващъ и действащъ въ Османската империя и преди и следъ издаване на Конституцията отъ 1876 година. Сегашната Конституция предвижда, какви работи има да върши този върховенъ органъ въ държавното управление. Тѣзи работи сж: разгледва и решава административнитѣ тѣжби и разпри; проучва приготвенитѣ отъ правителството законопроекти, договори и условия за привилегии и действува въ кръга на закона за своята уредба.

Членоветѣ на Държавния Съветъ, както и неговиятъ председателъ се избиратъ отъ В. Н. С. изъ срѣдата на лица, които сж се отличили въ важни държавни служби и които сж познати като опитни и кадърни за подобна висока служба.

Министритѣ не заседаватъ въ Държавния Съветъ. Това може да се приеме за една добра наредба предъ видъ на обстоятелството, че турскиятъ Шура-и-деветъ е въ сжщото време единъ видъ върховенъ Админ. Сждъ, който се произнася върху оплаквания и тжжи противъ правителството или неговитѣ органи за известни неправилни административни актове.

8. Територия; административно дѣленіе.

Конституцията на турската република не предвижда, каквъ е герба, печата, народното знаме, не говори нищо за държавнитѣ имоти, не поменава сжщо така нищо, какво има да се прави въ случай на намаляване или уголъмяване територията на държавата.

По въпроситѣ за герба, печата, знамето ставатъ обсъждания и се готвятъ проекти.

Единственото нѣщо, което се касае за територията, това сж наредбитѣ за вилаятското управление (чл. чл. 89—91), въ които се прокарватъ следнитѣ положения:

Турция се дѣли на вилаяти (области); вилайтитѣ — на кази (окржзи); казитѣ на нахии (околии); нахитѣ — състоятъ отъ паланки (касаба) и села;

Отъ това посочване излиза, че бившитѣ санджаци (голъми окржзи) се премахватъ. Собствено премахва се само названието, защото името вилаети се дава сега на санджацитѣ. Сега въ Турция има 70 области. Вилаетитѣ се управляватъ отъ валии (главни управители), казитѣ отъ каймакани (околийски управители или намѣстници), нахитѣ отъ мюдюри (началници). Мютесарифското название е махнато.

Вилайтитѣ, градоветѣ, (шехр), паланкитѣ (касаба) и селата могатъ дабдатъ юридически лица, но не окржитѣ и околитѣ. Понятието за юридически лица е едно важно нововъведение въ държавното устройство на Турция.

Характерна е наредбата, че вилайтскитѣ работи се управляватъ възъ основа на децентрализация, буквално: разширение на компетентността и раздѣляне на службитѣ.

Тъй както е формулирана наредбата за една децентрализация, едва ли такова може да се вземе въ буквалния смисълъ на думата. Напротивъ, отъ практическата действителностъ на В. Н. С., както и отъ жестоветѣ, които се проявяватъ у органитѣ на Централното правителство, може

по-право да се каже, че идеята за централизация все повече и повече е ръководяща нишка на вътрешната политика на младата турска република.

Националистичната идея, която е легнала въ основа на сегашния режимъ, никакъ не разбира да се даватъ автономии на тая или оная териториална частъ отъ държавата. Изглежда по всичко, че се иска сплотяването на цѣлия Анадолъ въ една стегната цѣлостъ, която да диша съ дроба на центра, въ случая, на Ангора. Турскиятъ управници, съ Мустафа Кемалъ-паша на чело, не криятъ своитъ възжеления, колкото се касае до запазването на турската република въ нейнитъ национални (както се изразяватъ тѣ) граници.

Това, дето Турската Конституция не говори нищо за териториалното положение на държавата, нито за това, какъ може да става измѣнение, евентуално увеличение или намаление, на тѣзи територии, се обяснява лесно, като се има предъ видъ всемогъществото на В. Н. С., което не е свързано и не е ограничено въ нищо, и което може да разрешава подобни въпроси по свое усмотрение. Не може, обаче, да се не отбележи и тукъ, че е едно болно мѣсто, което усѣщатъ чувствително турскиятъ националисти-патриоти, голѣмото урѣзване на което ги подложиха великиятъ сили-победителки, било въ време на примирието въ Мудросъ (на о-въ Лемносъ, 30 окт. 1919 г.), било въ време на наложения на Турция Севърски договоръ (10 авг. 1920), било даже въ договора въ Лозана (24 юл. 1923), гдето Ангорското правителство извоюва голѣми отстъпки и териториални области (Източна Тракия, Смирненски вилаетъ), и все пакъ границитъ на Турция въ азиатската ѝ частъ неможаха да обхванатъ онѣзи области, които съставляваха части отъ Османската Империя до Великата Свѣтовна война.

Безъ да се влиза въ подробности на тѣзи териториални урѣзвания на Турция, достатъчно е да се напомни, че въ днешно време Турската държава не обема вече въ своя съставъ следующитъ отнети отъ нея области:

1) Палестина, завоювана отъ английскитъ войски още въ 1917 г. съ главна квартира въ Иерусалимъ. Въ Санъ-Ремо (25 апр. 1920 г.) предостави се на Великобритания мандатъ да управлява тѣзи областъ. Тѣзи наредба се включи и въ мирния договоръ съ Турция. Сега Палестина съ едно население около 750,000 се управлява отъ единъ английски върховенъ комисаръ, спомаганъ отъ единъ чиновнически съветъ.

2) Сирия, мандатъ за управляване на която е даденъ на Франция (въ Санъ Ремо, наредба влѣзла въ Севърския договоръ отъ 10. VIII. 1920 г.). Наистина, по едно съглашение отъ 20. X. 1921 г. съ Франция въ Ангора, Франция

отстъпи на Турция една територия отъ Сирия съ площадъ до 25000 □ км., обаче Дамаскъ, Алепъ и Ливанъ сж днесъ въ ржцетѣ на Франция и се управляватъ чрезъ върховенъ комисаръ по единъ статутъ нареченъ Сирийски. Население-то въ Сирия е около 2,150,000.

3) Областѣта Месопотамия, библейскиятъ рай, между Тигъръ и Ефратъ, съ Багдадъ (безъ Мосулъ), еаър предоставена на управлението на Англия, която не се задоволява съ това и чрезъ разни тълкувания туря ржка и на Мосулъ, като частъ отъ Месопотамия. Въпросътъ за Мосулъ е голѣмъ, сложенъ и съдържащъ елементи за голѣми препирни между Турция и Англия Тукъ Англичанитѣ сж издигнали страната въ особна държава (кралство) — и единъ неинъ протеже, емирътъ Фейзалъ, синъ на краля на Хеджасъ, бѣ прогласенъ за кралъ въ Багдадъ на 23.VIII.1921 г. При това Англия продължава своя мандатъ на управление на една страна съ около 3 милиона население и 370,000 квадратни километри.

4. Аравия сжщо така се откъсна отъ турската държава и въ нея се създадоха нови кралства, отъ които :

1) Хеджасъ съ главенъ градъ Джидда; 2) княжество Азиръ, съ главенъ градъ Сабия; 3) Йеменъ съ главенъ градъ Сана; 4) Аденъ английска колония; 5) Султанатъ Оманъ съ главенъ градъ Маскатъ; 6) Недждъ съ главенъ градъ Риятъ; 7) Кoweitъ; 8) Емиратъ Джебели Шамаръ.

Армения, Грузия и Азърбейджанъ, които бѣха образували отдѣлни републики, не сполучиха напълно, и Армения въ голѣмата си частъ мина къмъ Турция, въпреки съгласието, което бѣше далъ Уилсонъ като третейски съдия да разграничи етнографскитѣ арменски райони въ вилаетитѣ Ерзерумъ, Трапезундъ, Ванъ и Битлисъ.

Турската Армения се закрепилъ къмъ Турската Република по силата на единъ договоръ съ Москва (16 мартъ 1921 г.).

Тъзи сега окастрена Турция, преди столѣтие простираше териториялнитѣ си владения надалечъ въ Европа, отъвдъ Дунава, въ цѣлия Балк. Полуостровъ, въ Африка и Азия.

Собствено въ Европа Османска Турция обемаше всички земи на Балк. Полуостровъ, подвластнитѣ на Стамбулъ — княжества Влахия и Молдавия. Въ Азия Турция владѣеше цѣлия Анадолъ, Мала-Азия, Турска Армения, Кюрдистанъ, Месопотамия, Сирия, Палестина и Арабския Полуостровъ. Въ Африка на султана бѣха подчинени, макаръ нѣкъде само номинално, цѣлото северно крайбрежие, а именно Алжиръ, Тунисъ, Триполи и Египетъ. При това Египетъ обхващаше голѣма частъ отъ горното течение на Нилъ, цѣлото западно

крайбрежие на Червено Море и всичката територия, която въ сегашно време се включва въ англо-египетския Судан*). Подиръ историческитѣ перипетии, войни и освобождения Турция изгуби тѣзи широки териториални пространства и сега има всичко на всичко една територия отъ около 887,154 кв. км. съ едно население отъ 11,741,643 души, на мѣсто предишнитѣ 5,205,000 кв. клм., съ едно население отъ около 50,000,000.

* * *

Въ днешно време, територията на нова Турция съ Одринско и Цариградъ обема едно пространство отъ около 282.144 кв. англ. мили (The Statesman, Year Book за 1923 г.) съ едно население отъ 14,548,800

Споредъ *Annuaire Général de la France et de l'étranger* за 1925 г. пространството на цѣла Турция е 887,154 кв. к.¹⁾, съ едно население отъ 11.741.643. Турскитѣ нови географски учебни книги²⁾ изкарватъ пространството на цѣлата турска държава на около 800.000 к. к. и пресмѣтатъ населението около 13.200.000, като поставятъ средно 18 д. на 1 кв. к. Френскитѣ *Annuaire* ги пресмѣта 12.6., а английскитѣ *Year-Book* 52% на кв. м.

Държавата, както се каза, е разделѣна на 70 вилаети, споредъ най-новото административно дѣление. Както става явно отъ това, вилаетитѣ не сж вече онѣзи голѣми области, каквито бѣха едно време и въобще по-късно до балканската и свѣтвна война — Солунскитѣ, Шкодренскитѣ, Битолскитѣ вилаети.

Валията въ вилаетитѣ е важенъ органъ и представителъ на изпълнителната власть, зависи отъ министерството на вътрешнитѣ работи и бди за разгласяване и изпълнение на законитѣ и общата администрация, безопасността и благочинието. Въ главния градъ на всѣки вилаетъ, освенъ административнитѣ, фискални, културни органи и административния съветъ, има едно представително тѣло, наречено: общо областно или вилаетско събрание, което заседава годишно 40, а най-малко 15 дни, председателствува се отъ валията и се избира отъ населението съ общо гласоподаване. Всѣка каза провожда единъ представителъ на

*) *Ubcinici, Etat présent de l'Empire Ottoman* стр. 11, 18,

¹⁾ И двегѣ тѣзи сериозни книги — *The Statesmans Year-Book* и *Annuaire Général de la France et de l'Etranger* не даватъ нито еднакви, нито точни и пълни сведения за предмета, който ни занимава.

²⁾ Туркия Джуграфияса отъ Фаикъ Сабри, Б. професоръ на Стамбулския Университетъ, отъ Френската Сорбона. Стамбуль, 1341. (1925). Вж. на стр 56 и след.

18750 мъжки души. За избираемитѣ сж въ сила сжщитѣ условия, както и за избираемитѣ-депутати. Тѣ сжщо се избиратъ за 4 години. Валията открива това вилаетско събрание съ едно изложение за работитѣ въ вилаята презъ изтеклата година и напомня гласуванитѣ въ В. Н. С. закони. Вил. С. гласува бюджета си, решава за заеми за пѣтища, обществена хигиена, народно просвѣщение. Решението на Вил. С. се изпълняватъ следъ утвърждение отъ валията, който може 20 дни да възрази. При всѣки вилаетъ има Постоянна Комисия отъ 4 члена избрани отъ В. С. изъ неговата среда. П. Комисия изготвя бюджета на вилаята, контролира изпълнението на тоя бюджетъ, изготвя доклада за Вил. С. и се произнася по всички въпроси, съ които я сезира валията.

Въ всѣка каза подъ председателството на Каймакамина (управителъ) има единъ съветъ— Казалийски, въ който влизатъ членове изборни отъ нахиитѣ — единъ ковчежникъ-секретарь. Тоя съветъ доставя на вилаята сведения и данни за всички мѣстни служби и организации.

Вънъ отъ службитѣ по разнитѣ ведомства въ вилаетитѣ, казалийскитѣ и нахийски мѣста, има представители на военнитѣ и сѣдебни власти, телеграфо-пощенски служащи, митничари.

9. Заключителни положения и изводи:

1. Сегашниятъ държавенъ строй на нова Турция е сравнително съвършено отличенъ отъ тоя на предшествоващия. Не само новиятъ републикански режимъ е дошелъ да отмѣни и измѣни формата, вида на управлението: той издѣно и основно отрича всичко минало, предания, връзки. Ако въ самата Конституция това не е изтъкнато на всѣкжде категорично и напълно, то въ прилагането ѝ, въ живота, въ прокарванитѣ всѣкидневно реформи и мѣроприятия това бие въ очи. По буква нѣщо отъ старата Мидхадовска конституция е запазено, напр. Държавния съветъ. Въ основнитѣ си наредби К. на Турската Република е хвърлила не единъ погледъ къмъ историята на голѣмата френска революция и главно къмъ „Декларацията на правата на човѣка и гражданина“ отъ 1789 г.

2. Съ новия държавенъ строй учредителитѣ и държавницитѣ на сегашна Турция скѣсватъ окончателно съ преданията и въобще съ миналото на османската империя, „султанатъ“ и „халифатъ“. Султанство нѣма, унищожжава се; халифство нѣма — премахва се; новиятъ строй не е загриженъ никакъ за вѣковното упражнение надъ мюсюлманския свѣтъ на оня престижъ, който имаше султанътъ като халифъ — замѣстникъ на пророка Мухамеда, съ който извик-

каше и приковаваше към Стамбул и Халифа очитъ на стомилионнитъ мюсюлмански населения. Събаря се изъ основа и цѣлото шествѣковно здание на Османската империя и като султанска, и като халифска и, вмѣсто нея, се прогласява една „Турска Република“ съ крайна и най-ярка националистическа платформа. Само „тюрколюкътъ“ може да вирѣе, да се развива, крѣпи въ тази нова Турция. Тя е чиста отъ вѣрски връзки; тя е напълно лаическа. Оттукъ и новитѣ отношения къмъ вѣрскитѣ въпроси: ислямски, християнски, еврейски.

3. Народоуправление „народно върховенство“ — (хакимиети-миллие) — това е алфата и омегата на сегашната турска конституция и управа. Народътъ е свой върховенъ властникъ, учредителъ, законодатель, сждия, безгранично, безрезервно. Той делегира на едно В. Н. С. цѣлата тази властъ. А това В. Н. С. е всичко: урежда, упръвява, законополага, сжди. То избира за една легислатура (4 години) председателя на Републиката; то одобрява състава на кабинета — сваля го когато пожелае; то заседава постоянно, като си дава ваканция за почивка — всичко до 6 мѣсеци; то изпълнява присжди; то гласува бюджети. Съ една речъ то е „все и вся“ и напомня до нѣкжде Конвентътъ на френската революция отъ 1793.

Председателътъ на републиката е преизбираемъ. Ако не се избира, той си занимава поста до новъ изборъ. Кабинетътъ състои отъ 12 министри, наречени векили, които отговарятъ предъ В. Н. С. и сж подсждими за дѣлата си предъ единъ „Дивани-Амъ“ — „Върховенъ сждъ“.

4. Дотолкозъ новиятъ режимъ отрича всѣкаква връзка съ стария, че той не признава даже името Османска държава (Девлети-Османие), не приема названието „османлии“, и тия термини вече се зачертаватъ отъ всички закони, наредби, правилници. Новиятъ режимъ признава само „тюрколюка“. Той заявява, че не го интересува и никакъвъ ислямъ и панислямизъмъ, но той държи строго, до крайностъ, за „турщината“, за турския езикъ, за турския елементъ. Никой други езикъ освенъ турския не се припознава за употрѣбление. Нетурскиятъ говоръ е запретенъ въ публични мѣста и нарушителитѣ на този редъ се глобяватъ. Въ нетурскитѣ школи — даже иностранны — задължително е преподаванетоъ отъ турци учители на турския езикъ, история, география и др.

5. Реформаторството до край засегна не само държавния строй, но още вѣрския и народния битъ — носия, фесъ, шалвари текета, медресета, тюрбета. Фесътъ се махва и запретва официално. Чалмитъ се допускатъ за известенъ опредѣленъ брой вѣрски служители, съгласно съ специаленъ декретъ (законъ), издаденъ неотдавна, въ време на парламентската ваканция.

За войската, офицерството, чиновниците, студентите се урежда съ особни наредби какви дрехи да носят, какви шапки да налагат, какъ да поздравяват на улицата.

Споредъ едно най-ново нареждане, при откриването на В. Н. С. председателът се явява въ фракъ и цилиндъръ. Споредъ французката практика, казватъ турските вестници, и въ Ангора щомъ председателът сложи цилиндра си върху председателската маса, заседанието се счита за открито, щомъ го наложи на главата си, заседанието се смѣта за закрито.

Отъ всички нареждания и действия на Мустафа Кемаль Паша и на неговите сътрудници — реформатори излазя, че тѣ сж решени, па и прогласяватъ това като държавна и народна необходимостъ, да преобразятъ, да промѣнятъ изъ основа цѣлия народенъ битъ и въ най-дребните му проявления. Отива се до тамъ, щото да се твърди, че обновата на Турция по всички линии трѣбва да създаде една съвършено друга, съвършено нова Турция. Турция трѣбва да стане една западна цивилизована страна. Често се казва, че Турция трѣбва да се оксидентализира, озападничи. Въ туй е нейното спасение. Всички, които сж противъ това коренно подновяване на Турция, сж предатели на държавата и родината (девлет ве миллет хаинлери дър).

И жените трѣбва да тръгнатъ по пътя на новото превращение, и тѣ трѣбва вече да захвърлятъ старовремски чаршафи, фереджи и яшмащи и всевъзможни, отживѣли времето си забрадки. И тѣ трѣбва да се обличатъ по европейски (алафранга) и часовниците да се преобразяватъ по западному. Заговарва се сериозно за въвеждане на европейски календаръ и за нѣщо още по-важно — за замѣстването на сегашното турско азбуки (арабското елиф-бе) съ латиницата. Съ една речъ не трѣбва да остане нищо, което да напомня стария режимъ. За Турция изгрѣва ново слънце. И турция става съвсѣмъ нова.

6. Поставя се въпросъ: може ли се удържи единъ такъвъ режимъ, който руши изъ основи цѣлия досегашенъ държавенъ, вѣрски, духовенъ, културенъ, семеенъ строй на турския, — мюсюлмански народъ?

Въпросътъ е много важенъ, много сложенъ, много мъченъ за разрешаване.

Отрицателни критически гласове се чуватъ най-много откъмъ Англия. Тѣй обаче, както се развива и засилва Турската република, въпреки дребните вътрешни недоволства, метежи въ Кюрдистанъ и нѣкои отрицателни отношения отъ страна на вѣрски и политически фанатици и идеалози, изглежда че положението на Турската Република е оздра-

вено. Въпреки всичко, Гази Кемалъ Паша има съ себе си и за своята, макаръ прекалено избързана реформация, грамадната част отъ интелигенцията, студенството, почти цялото общество. Такива сж поне сегашнитъ данни и сведения, съ които разполагаме за оценка на положението. А какво ще каже близкото бжджще?

Който е живъ ще види.

София, 1925 г. С. С. Бобчевъ.

ЮРИДИЧЕСКИ ПРЕГЛЕДЪ

С. С. Бобчевъ.

ЗА НОВА ТУРЦИЯ И НЕЙНАТА КОНСТИТУЦИЯ.

Великата свѣтовна война докара много дълбоки промѣни всрѣдъ народитѣ и държавитѣ не само на Европа и не само въ териториално отношение. Появиха се съвсемъ нови политически единици, напр. Чехословашката и Полска републики, увеличиха се неочаквано други (Сърбия, Румжния и Гърция). Други държави се окастриха, ограничиха териториално до най-голѣми размѣри, каквото стана съ Австрия и Турция. Нѣкъде се докара промѣна въ формата на управлението: Германия и съставляющитѣ я държави се прогласиха за републики. Русия се разпокъса на много политически единици, отъ които едни се отдѣлиха въ самостоятелни независими демократически републики: Финландия, Естония, Латвия, Литва (като не говоримъ за земитѣ, откъснати и придадени къмъ Полша и Румжния).

Една отъ най-интереснитѣ и важни за свѣтовната история промѣни е тая, която сполетѣ Османската Империя. И не е само териториалното окастриане и ограничение на тази държава въ тѣснитѣ рамки на Анадола (Мала-Азия) съ единъ малък остатъкъ отъ нѣкогашна Европейска Турция. Вѣковната Османска Империя съ своята абсолютна теократическа форма на управление се руши и взема съвсемъ новъ обликъ, ново съдържание въ своя държавенъ строй.

Свѣтътъ бѣше смаянъ отъ този дълбокъ превратъ въ Османската Империя. Националисти, голѣми турски патриоти, съ единъ смѣлъ и талантливъ водачъ - Мустафа-Кемалъ, се постараха не само да отърватъ Империята отъ щикветѣ на победителитѣ отъ Съглашението; не само да я спасятъ отъ единъ унизителенъ договоръ - Севрския, който султанското правителство въ Цариградъ бѣше приело. Буйнитѣ и смели националисти съ редица актове, взети на народни събрания и въ Великото народно събрание въ Ангора, прогласиха свалянето на последния 37-и султанъ отъ Османската династия Мехмеда VI; прогласиха за свалено и Царигр. пр-во като „ватанъ хаини“ (предателъ на отечеството). Ангора застана на чело на Анадола, и това бѣше сегашна Нова Турция, която стресна немалко европейската дипломация. На Османската Империя се тури край Нѣма вече даже името османлии. Има само едно название „Туркия“, само едно

народно име „турци“. Днесъ вече не е гордостъ да каже нѣкой „бень османлъж-имъ“, то е даже престѣпление. „Бень тюрк-имъ!“ — ето где е величието. Тюрклюкътъ тържествува.

„Турцитѣ се готвятъ да провъзгласятъ въ държавата си република Турция е прогласена за република“. . . Тази новина облетѣ цѣлъ свѣтъ въ края на 1922 г. *) Оттогазъ и до сега тя е предметъ на обширни вестникарски статии и публицистически студии. Мнозина се отнасятъ отрицателно къмъ тоя фактъ, като смятатъ, че единъ такъвъ внезапенъ и неподготвенъ превратъ е немислимо да се удържи въ една ислямска държава, гдето Коранътъ е ръководящата и вѣрска и правна книга. А „коранътъ, казватъ, е за абсолютизма противъ всѣкакво народоуправство и особено е противъ република“.

Английскиятъ печатъ по особно и по-обширно разглежда въпроса. „Манчестеръ Гардианъ“ отъ 31 окт. 1923 год. твърди, че една нация „не промѣня цѣлия складъ на мислитѣ си и не отхвърля традицията на вѣковетѣ просто чрезъ наименование старитѣ нѣща съ нови имена. Републиката въ Турция може да се окаже малко мъглява фасада; при все това опитътъ (к н.) трѣбваше да се направи. Щомъ султанството биде лишено отъ всичко, освенъ отъ духовнитѣ му атрибути, то не оставаше нищо друго освенъ да се следва примѣра на невѣрнитѣ и да се обяви народа за суверенъ“. Въ сжщия почти духъ писаха „Таймсъ“ и „Дейли Телеграфъ“, като загатваха, че безъ султанатъ Турция губи своето значение кято ислямска държава, макаръ и да задържа халифата. **)

Между това смелата ржка на създателя на републиканска Турция отиде по-нататъкъ и халифатътъ биде унищоженъ! Вѣрскитѣ въпроси се възложиха на единъ обикновенъ лически чиновникъ. Слисването бѣше още по-голѣмо, когато бележитиятъ вече Гази-паша, голѣмъ патриотъ и краенъ националистъ Мустафа-Кемалъ, откакъ отхвърли Севрския договоръ, срази и разби на глава гърцитѣ въ Мала-Азия, повърна на Турция цѣла Източна Тракия съ Одринъ — свети градъ на Султанъ Селимъ Джамия и на първата Османска държава на Старо-планинския полуостровъ, и заяви, че

*) Това прогласяване се извърши съ гласуването на първата Конституция отъ 20.I.21 и 1.XI.22 въ Ангора, на която първитѣ 2 члена гласятъ: 1. Върховната власть принадлежи безусловно на народа. Системата на управление почива върху основата, че народътъ направо и действително ръководи самъ сждбинитѣ си. — 2. Изпълнителната и законодателна власть се съсредоточаватъ въ Великото Народно Събрание на Турция, което е единствения и истински представителъ

иѣма повръщане. . . върховната властъ въ Турция принадлежи на народа неограничено и абсолютно и Турция ще се управлява отъ едно Велико Народно Събрание"

За да не се смуцава отъ никакви прѣки въздействия Гази Мустафа-Кемалъ паша, откакъ проагитира идеята за спасението на Отечеството на единъ съборъ въ Ерзерумъ (10 юл 1919 год.), откакъ се увѣри, че ще има вѣрни и решени да мратъ съотечественици, отнесе се недовѣрчиво къмъ Стамбулъ, провъзгласи Ангора за столица на държавата, установи се тамъ и свика първото Велико Народно Събрание (23 априлъ 1920 г.). Следъ единъ преходенъ основенъ законъ отъ 1921-22 г. тукъ се изработи окончателно пълнъ такъвъ на 16 Рамазанъ 1342 (20 апр. 1924 г.).

Първиятъ членъ на новата конституция на съвременна Турция гласи: „Турската държава е република“. Вториятъ опредѣля, че „религията е ислямска, официалниятъ езикъ турски, столицата — Ангора“. Великото Народно Събрание, еманация отъ върховния народъ, съсрѣдоточава въ себе си законодателната и изпълнителната властъ. То се избира за 4 години отъ всички избиратели — навършилитѣ 18 години мъже. То избира всѣка година единъ председателъ на републиката, който упражнява изпълнителна властъ съ единъ съветъ на правителствени комисари-министри, назначава ни отъ него, на които, обаче, сждбата зависи сждо така отъ Великото Народно Събрание.

Сждебната властъ сждо така се упражнява въ името на народа изключително отъ сждии, споредъ наредби и закони (чл. 8).

В. Н. Събрание заседава цѣла година въ Ангора и си дава ваканция колкото трѣбва. То управлява и законодателствува. Единъ върховенъ сждъ сжди министритѣ безапелационно. Една Върховна Смѣтна Палата контролира бюджети и бюджетното упражнение. Единъ Държавенъ Съветъ разгледва административнитѣ разпри и проучва законопроектитѣ, които има да се внесатъ въ Народното Събрание.

Гражданскитѣ и политическитѣ права на турцитѣ сж предвидени въ Конституцията обширно. Унищожаватъ се всѣ какви касти, класове, привилегии, лични и семейни. Прогласяватъ се неприкосновени личната свобода, собствеността,

на народа“. — Тука не се поменава думата Република, която става официаленъ терминъ въ следующата Конституция отъ 30 априлъ 1924 г. (1340 г или отъ хиджретъ 1342, Рамазанъ 16).

**) За отнемане султаната отъ династията на Османскитѣ султани презъ 1923 г. и запазването за нея халифата при последния въ Цариградъ халифъ Абдулъ Меджидъ Ефенди, вж. моята статия „Султанатъ и халифатъ“, Юрид. Пр. кн. IX, 1923 г.

освєнь ограниченията, които могат да се предвидятъ, сжщо животъ, жилище, печатъ, събрания, сдружения, дружества, въ особни закони. Така напр., личната собственостъ може да се отчуждава само за обществена полза и то съгласно съ законъ, откакъ се произнесе единъ сждъ и откакъ се заплати стойността на имота предварително въ брой (пешинъ).

Впрочемъ, по-дочу азъ превеждамъ текстуално цѣлата Конституция на Турската република. Тя е единъ забележителенъ документъ въ най-новата политическа история на народитѣ. Тя заслужва да бжде проучена и разгледана въ подробности.

Особно трѣбва да проучимъ турското политическо устройство, ние, прѣжитѣ съседи на турската държава. Не би повѣрвалъ нѣкой, че у насъ и до сега текстътъ на турската конституция нито отчасти, нито изцѣло е познатъ. А ние сме длъжни да знаемъ както стопанскитѣ, тъй сжщо политическитѣ и културнитѣ условия на Нова Турция.

Тази Нова Турция се роди въ мъжи, въ смели и патриотически борби не само противъ Гърция, но и противъ великитѣ европейски сили. Ангора се наложи на така нареченото Обществено на Народитѣ, отхвърли обидния за Турция Севрски договоръ (10 авг. 1920 г.) и тържествува на конференцията въ Лозана (1922 г.), гдето вешиятъ турски историкъ и дипломатъ Исметъ паша изтръгна отъ великитѣ сили Лозанския договоръ (24 юл. 1922 г.), какъвто понасяше на Турция. Лозанскиятъ договоръ освети факта, че Турция е и остава независима и самостоятелна държава, призна ѝ цѣлата Смирненска областъ, извоювана съ турското оръжие и ѝ повърна Одринско. Но днешната турска държава е пакъ много окастрена и ограничена. Отъ нея сж откъснати абсолютно всички африкански, почти всички европейски и голѣма частъ отъ малоазийскитѣ ѝ владения. Тя има сега една територия отъ около 766,000 кв. к. и едно население отъ около 13 милиона *). При все това и може би тъкмо за това бждещето на Турция е оздравено, и Ангора основателно се готви да закрепи своята политическа, национална и стопанска мощъ въпрѣки всичко.

Нова Турция не се сматра за ислямска държава, какъвато бѣше Османската империя. Тя е една крайно национа-

*) Тука влизатъ, освєнь малоазийскитѣ вилаети, цариградския, чатаджинския и одринския вилаети, както и вилаетитѣ на Ерзерумъ, Маамурет-ел-азизъ, Битлисъ, Диарбекиръ и Ванъ. Малоазийскитѣ вилаети сж: Бруса, Смирна, Кастамуни, Ангора, Коня, Адана, Сивасъ и Трапезундъ, санджакътъ Измидъ и казата Бига (всичко само малоазийскитѣ вилаети 494 500 кв. к. съ 10.411.011 д. население).

листическа държава. Лозунгътъ на нейния смелъ основатель Гази паша е „Турция за турцитъ“. Всичко въ предѣлитъ на нова Турция трѣбва да бжде турско, да говори по турски, да диша турски въздухъ и даже да мисли по турски. Страната се чисти отъ всичко не турско. Новата Конституция нарежда (чл. 88), че „турските граждани, безъ разлика на народностъ и религия, се наричатъ турци, въ смисълъ на съотечественици“.

Изъ Мала-Азия съ всѣкакви усилия се изселватъ не-турски елементи, особно гърцитъ, като се взематъ всички мѣрки, щото тѣхнитъ мѣста да се заематъ отъ турци, преселвани изъ разнитъ кѣтове на Балканския полуостровъ, особно изъ западна Тракия Въ Смирна. наречена отъ самитъ турци Гяуръ-Измири, сега се запретява говоренето въ публични мѣста на всѣки други езикъ освенъ на турския.

Турция е сжщественно земледѣлска страна съ голѣми естествени богатства. Едно рационално разработване на тѣзи земи, за което се взематъ голѣми мѣрки, може да засили нейнитъ вжтрешни, та и външни средства. Индустрията въ свръзка съ земледѣлието и скотовѣдството се поставя на здрави и напредничави основи. Даже финанситъ на Турция не сж тѣй отчаяни, както може да се мисли

Гази Мустафа Кемалъ Паша като държавенъ глава е личностъ извънредно силна, влиятелна и съ размахъ много широкъ, всецѣло преданъ на благого на своето отечество. Той не се поддаде на внушения да прогласи Турция за Съветска република и да се поведе по ума на болшевишки апостоли. Напротивъ, той бѣше и остана само носителъ на крайния национализъмъ, като съсрѣдоточи всичкия си талантъ къмъ едно: Турция за турцитъ. Утопията, да революционира или да болшевизира коя и да е друга страна е далечъ отъ него.

При все това Мустафа Кемалъ и създадениятъ отъ него режимъ не почиватъ на рози. Вжтрешни и външни мжчноти не сж престанали да безпокоятъ младата турска република и особено нейния държавенъ шефъ, Гази паша, както съкратено наричатъ Мустафа Кемалъ паша.

Между вжтрешнитъ мжчноти особно обезпокоиха въ последньо време тур. република така нареченото кюрдско възстание и агитациитъ на турскитъ „реакционери“, както републиканскитъ турски печатъ нарича изобщо недоволнитъ отъ днешния режимъ.

Главно средство за борбата въ печатъ и срѣдъ маситъ противъ републиканския режимъ на Ангора, това е вѣрското орждие. Гази-паша посегналъ на вѣрата, Гази-паша посегналъ на джамийскитъ имоти, тѣпчель ислямскитъ начала и предания безогледно и вървѣлъ по насока да създаде

отъ Ислямска Турция — Гяурска държава. Главатаритѣ на кюрдското възстание, особно заловенитѣ съ главния водачъ Шейхъ Саидъ, не сж се стѣснили да заявятъ това, косвено или даже прѣко, предъ военнитѣ сждилища, които ги сждиха и осждиха на смъртъ.

Видни публицисти и общественици, като редактора на „Танинъ“, нѣкогашниятъ отчаянъ младо-турчинъ, въ висша степенъ талантливиятъ Хюсеинъ Джахидъ Бей, и други негови събратя писаха статии, въ които критикуваха голѣмитѣ стѣснения, наложени на печата отъ страна на новото правителство. Джахидъ бей и другаритѣ му бѣха повикани предъ така наречения „сждъ на независимостта въ Ангора“ сжде ни и осждени на изгнание.

Поставятъ въпросъ за жизнеспособността, за трайността на съвременния режимъ на турската република. Да се дава разрешение по единъ положителенъ начинъ на подобенъ въпросъ е много мжчно, та и не е това задачата на тази наша бележка, съ която прицружаваме преведената отъ насъ и първи пжтъ на български, а може би и въобщо, текстуално Конституция на Турската Република. Намѣрващиятъ се у насъ подъ ржка френски преводъ е свършено неудовлетворителенъ. Въ много мѣста той е невѣренъ и не предава точно съдържанието, дори смисъла на турския текстъ. Доста е да кажемъ, че Първиятъ комисаръ (Първи министъръ или Министъръ-председателъ), нареченъ по турски башъ-векиль е преведенъ съ израза „председател на камарата“. Но това, което е много по-важно, то е, че 10-на членове не сж преведени съвсемъ и то, както ще види читателятъ отъ нашия преводъ, тѣзи изоставени членове съдържатъ наредби отъ голѣмо, сжществено значение. Въ други членове френскиятъ преводъ е изоставилъ цѣли алинеи. Ние се постарахме въ превода си да бждемъ по възможность точни и пълни.

ТЕКСТЪТЪ НА КОНСТИТУЦИЯТА НА СЕГАШНАТА ТУРСКА РЕПУБЛИКА *).

УЧРЕДИТЕЛЕНЪ ОСНОВЕНЪ ЗАКОНЪ (ТЕШКИЛЯТИ-
ЕСАСИЕ КАНОНУ)

отъ 16 рамазанъ 1342, 30 апр. 1340 (1924)**).

ГЛАВА I.

Основни наредби.

Чл. 1. — Турската Държава е република (джумхуриетъ)

Чл. 2. — Вѣрата на турската държава е ислямъ; официалниятъ езикъ е турскиятъ; столицата е градътъ Ангора.

Чл. 3. — Властѣта неограничено и безусловно принадлежи на народа.

Чл. 4. — Великото Народно Събрание (Биюкъ Миллетъ-Меджлеси)***) на Турция, бидейки единственото и истинско изражение на народа, упражнява въ името на народа правото на властѣта.

Чл. 5. — Законодателната властъ и изпълнителната властъ се съсредоточаватъ и проявяватъ въ Великото Народно Събрание.

Чл. 6. — Събранието упражнява законодателната си властъ непосредствено.

Чл. 7. — Събранието упражнява изпълнителната си властъ чрезъ единъ избранъ отъ самото него Председател на републиката (реис-и-джумхуръ) и чрезъ единъ отъ него назначаванъ изпълнителенъ съветъ на пълномощници (векили, т. е. министри или комисари; турскиятъ текстъ — иджра векиллири хиети).

Събранието може въ всѣко време да надзирава и да сваля правителството.

Чл. 8. — Правосъдието се упражнява въ името на народа, споредъ наредби и закони, изключително отъ сѣдии.

ГЛАВА II.

Законодателна служба.

Чл. 9. — Великото Народно Събрание на Турция е.

*) Преведенъ отъ турския официаленъ текстъ отъ проф. С. С. Бобчевъ.

***) Този законъ е обнародванъ въ Джириде-и адлие (Сждебенъ вестникъ) 1 г. 1340 въ извънредниѣ броеве подъ №№ 22, 23, 24.

****) Буквално би трѣбвало да се преведе Голѣмиятъ Народенъ Съветъ.

съставено от представители (мебусь), избрани от страна на народа, съгласно съ особенъ за това законъ (канонъ).

Чл. 10. — Всѣки мжжъ турчинъ навършилъ 18 години има право да участвува въ избора на представители.

Чл. 11. — Всѣки мжжъ турчинъ навършилъ 30 години има право да бжде избираанъ за представителъ.

Чл. 12. — Не могатъ да бждатъ избираеми за представители лицата, които се намѣрватъ на чужда държавна служба, осъденитѣ на опозорителни (гѣлесни) наказания за кражба, фалшификация, мошенничество, злоупотребление съ довѣрие, злоумишлена несъстоятелностъ, положенитѣ подъ запрещение (настойничество), лицата, които се домогватъ, че сж чужди поданници, лишениитѣ отъ граждански права и тѣзи, които не знаятъ да четатъ и пишатъ по турски *).

Чл. 13. — Изборътъ за Велико Народно Събрание става веднѣжъ въ четири години.

Представителитѣ, на които срокътъ е завършенъ, сж преизбираеми.

До свикването на предстоящото Събрание, бившето продължава службата си.

Когато нѣма възможностъ да се извършатъ нови избори периодътъ на Събранието може да продължи още една година.

Всѣки представителъ е повѣреникъ не на окръжието, което го е избрало, а на цѣлия народъ **).

Чл. 14. — Великото Народно Събрание се събира безъ покана всѣка година въ началото на ноемврий.

Събранието може да спре за не повече отъ 6 месеца своята деятелностъ за да позволи на своитѣ членове да правятъ въ страната обиколки, анкети (тефтишъ), да упражняватъ правото си на надзоръ и за почивка.

Чл. 15. — Правото за законодателната инициатива при надлежи на членоветѣ на Събранието и на Съвета на изпълнителнитѣ повѣренници (министритѣ).

Чл. 16. — Представителитѣ, като встѣпятъ въ Събранието, даватъ клетва въ следующата форма: „Кълна се, въ името на Бога (Ваплахи), че нѣма никога да предприемамъ що и да било противно на спасението и щастието на Отечеството“.

*) Въ френския текстъ е пропуснато „лицата, които се намѣрватъ подъ настойничество и на чужда държавна служба“.

**) Въ френския текстъ тази наредба гласи неправилно: „Всѣки представителъ, като е избранникъ отъ своето окръжие, е сжще временно представителъ на цѣлия народъ“.

вото и неограниченото и безусловно върховенство на народа и че ще бжда вѣренъ на началата на републиката“ *).

Чл. 17. — Никой представителъ не се смятъ отговоренъ за гласувания, мнѣния и изявления, изказани въ Събранието, както и за мнѣния, изявления и гласувания, изказани извънъ Събранието.

Предварително следствие, затваряне, предаване на съдъ на представителъ, обвиненъ въ престѣпно дѣяние, преди или следъ избора му, зависятъ отъ решението на Събранието.

Исключватъ се отъ тази наредба заваренитѣ престѣпления и простѣпки. Въ такъвъ случай трѣбва да се увѣдомява веднага бюрото на Събранието. Изпълнението на присъда, издадена преди или следъ избора на единъ представителъ, се отлага за следъ завършване периода на представителството му. Презъ време на представителството не теche давността.

Чл. 18 — Годишното възнаграждение на представителитѣ се опредѣля съ особенъ законъ (канон-и-максусъ).

Чл. 19. — Председателтъ на републиката, или председателтъ на Събранието могатъ въ случай на нужда, да свикватъ Великото Народно Събрание, ако то е въ отпускъ. Сжщото става, ако петата часть на представителитѣ поискатъ това отъ председателя, който свиква Събранието.

Чл. 20. — Разискванията на Събранието сж публични и се обнародватъ изцѣло.

Обаче, споредъ наредбитѣ на вътрешния правилникъ Събранието може сжщо така да има тайни заседания. Въ такъвъ случай обнародването на разискванията при затворени врата зависи отъ решението на Събранието.

Чл. 21. — Събранието урежда разискванията си съгласно съ своя вътрешенъ правилникъ.

Чл. 22. — Питания (своаль), запитвания (истизахъ) и колективни анкети, бидейки отъ ведомството на Събрание то, начинътъ на производството имъ се опредѣля въ вътрешния правилникъ **).

Чл. 23 — Представителство и правителствена служба сж несъвмѣстими за едно и сжщо лице.

Чл. 24. — Великото Народно Събрание на Турция всѣка година презъ ноемврий си избира за годишенъ срокъ

*) Отъ френския преводъ не може да се види, че клетвата се дава въ името на Бога (Валлахи), а се казва само, че представителтъ произнасялъ думитѣ „заклевамъ се“ — je jure, което не е равнозначуще съ Валлахи, характеренъ изразъ въ клетвата на всѣки мюсюлманинъ съгласно съ Корана и шерийското право.

***) Този 22 членъ е пропуснатъ въ фр. преводъ.

единъ председателъ (реисъ) и трима подпредседатели (реис-векилли).

Чл. 25. — Преди завършването на мандата си (интихаб-девереси), ако Народното Събрание се поднови съ избраници въ абсолютно болшинство, новитѣ заседания на Събранието почватъ отъ ноемврий. Станалитѣ преди ноемврий заседания се сматрятъ за извънредни *)

Чл. 26. — Великото Народно Събрание само непосредствено извършва следнитѣ работи: туряне въ действие законнитѣ наредби, изработването, измѣнението, допълнението и отмианата на законитѣ; сключването на конвенции (мукавелле), трактати (муахаде) и на мирни договори съ други държави; обявяване на война; преглеждане и удобряване на бюджетитѣ и на окончателно сключенитѣ бюджетни упражнения на държавата; съчене монети; утвърдяване или унищожаване на договори имащи финансовъ характеръ и привилегии (монополи); обявяване обща или частна амнистия, смекчаване или измѣняване на наказания; отлагане на анкети или наказателни закони; изпълнение на окончателни присъди съдържателни смъртни наказания.

Чл. 27 — Великото Народно Събрание решава съ болшинство на две трети отъ присъстващитѣ си членове дали единъ представителъ е виновенъ въ държавна измѣна **) и да ли въ време на представителството си е станалъ виновенъ въ подкупничество. Такъвъ представителъ губи качеството си, ако е осъденъ за едно отъ престъпленията, предвидени въ чл 12 на този законъ.

Чл. 28. — Представителтъ губи представителството си ако подаде оставка, ако бжде поставенъ по законни причини подъ запрещение, ако въ продължение на два месеца безъ позволение и оправдание не участвува въ работитѣ на Събранието или ако приеме нѣкоя служба (меймуриетъ).

Чл. 29. — Намѣсто представителъ, умрѣлъ или лишенъ отъ качеството си, споредъ горнитѣ членове, избира се други.

Чл 30. — Великото Народно Събрание нарежда своята полиция чрезъ председателя си ***).

ГЛАВА III.

Службата на изпълнителната власть

Чл. 31. — Председателтъ на турската република се избира за срокъ 1 година отъ Великото Народно Събрание
д-г Мелаѹра

*) Този 25 членъ също е пропуснатъ въ фр. преводъ.

**) Буквално: измѣна на отечеството — турски; ватана хеянет,

***) И този 30 членъ липсва въ френския преводъ.

ние и изъ срѣдата на неговитѣ членове. Службата на председателството трае до избора на новъ председателъ на републиката. Допуска се повторно избирание.

Чл. 32. Председателътъ на републиката е глава на държавата *). Въ това си качество той председателствува при специални церемонии на Събранието и, когато намѣри за нужно, Съвета на изпълнителнитѣ пълномощници. Председателътъ на републиката, докато е такъвъ, не може, да участвува въ разискванаята на Народното Събрание и не гласува.

Чл. 33. — Когато Председателътъ на републиката не може да изпълнява службата си по причина на болестъ, или поради пжтуване изънъ държавата, или когато председателството на републиката се опраздни вследствие на смъртъ, отставка или друга причина, службата на председателъ на републиката се изпълнява, по пълномощие отъ председателя на Великото Народно Събрание,

Чл. 34. — Когато се опразни председателството на републиката и Събранието заседава изборътъ на новъ председателъ на републиката става веднага.

Когато Събранието не заседава, председателътъ му веднага го свиква и то избира председателъ на републиката. Ако Събранието е навършило своя законодателенъ периодъ или ако е решено да се подновятъ изборитѣ, Председателътъ на републиката се избира отъ следуюция съставъ на Събранието.

Чл. 35. — Председателътъ на републиката промулгира и обнародва приетитѣ отъ Събранието закони въ продължение на 10 дни

Като се изключатъ учредителния основенъ законъ и бюджетнитѣ закони, Председателътъ на републиката може да поверща въ Събранието законитѣ, които намѣри неумѣстни за ново обсъждане, като съобщава и мотивитѣ си за това поверщане.

Ако Събранието и следъ това приеме казания законъ обнародванетоъ му е задължително за председателя на републиката.

Чл. 36. — Председателътъ на републиката всѣка година презъ месецъ ноемврий произнася въ Събранието една речъ или я дава за прочитане на първия министъръ **) (башъ-векиль). Тази речъ съдържа деятелността на Прави-

*) Буквално — председателъ на държавата; турски — девлетин реиси дър.

**) Въ френския преводъ (Guide Sam) е направена една груба грѣшка като вмѣсто башъ векиль — първи министъръ, е казано „председателя на Събранието.

телството през миналата година и мъркитъ, които то смѣта да се взематъ презъ тази година.

Чл. 37. — Председателътъ на републиката назначава дипломатическитѣ представители на републиката при чуждитѣ държави и приема дипломатическитѣ представители на чуждитѣ държави.

Чл. 38. — Председателътъ на републиката веднага следъ избора си и предъ Събранието дава следната клетва;

„Кълна се въ името на Бога (валлахи), че въ качеството си на председател на републиката ще зачитамъ законитѣ и основитѣ на народното върховенство, че сжщитѣ ще ги защитавамъ; че ще правя всички усилия за върно служене за щастието на турския народъ; че съ пълна енергия ще отблъсвамъ всѣка опасностъ, която връхлети турската държава; че ще пазя и държа високо честта и славата на Турция и че нѣма да се поколебая да жертвувамъ себе си за да изпълня поетата върху си длъжностъ“.

Чл. 39. — Наредбитѣ, които има да промулгира Председателътъ на републиката, трѣбва да бждатъ приподписани отъ първия министъръ и отъ надлежния министъръ.

Чл. 40 — Върховната военна команда, бидейки при надлежностъ на моралната личностъ на Великото Народно Събрание, тя се възлага върху Председателя на републиката Въ мирно време командуването на въоръженитѣ сили се извършва съгласно съ особнитѣ закони, отъ страна на председателството на генералния щабъ; въ военно време Председателътъ на републиката, по предложение на Съвета на изпълнителнитѣ пълномощници (Министерския съветъ), назначава лицето, на което трѣбва да се възложи тази служба.

Чл. 41. — Председателътъ на републиката е отговоренъ предъ Великото Народно Събрание за случай на измѣна на отечеството (хиянети-ватание). Отговорноститѣ, които произлизатъ отъ наредбитѣ, промулгирани съгласно съ чл. 39 отъ Председателя на републиката тежатъ върху първия и респективния министри, които сж приподписали казанитѣ наредби. Когато стане нужда Председателътъ на републиката да отговаря за лични действия, прилагатъ се наредбитѣ на чл. 17 отъ този учредителенъ основенъ законъ, относно законодателната неприкосновеностъ.

Чл. 42. — Председателътъ на републиката може, възъ основа на предложение отъ правителството, да помилва осждени лица или да намали наказанията поради лични причини, като хронически неджзи или напреднала възраст.

Председателътъ на републиката не може да употреби това право по отношение на правителствени пълномощници, (комисари или министри) обвинени отъ Великото Народно Събрание и осждени.

Чл. 43. — Цивилната листа на Председателя на републиката се определя съ особенъ законъ.

Чл. 44. Първиятъ министъръ (башъ-бекиль) *) се назначава отъ Председателя на републиката измежду членоветъ на Събранието.

Другитъ министри се избиратъ отъ първия министъръ изъ срѣдата на членоветъ на Събранието и така цѣлиятъ Съветъ на министри, откакъ се утвърди отъ Председателя на републиката, представя се на Събранието

Туй представяне се отлага до свикване на Събранието, ако то не заседава.

Правителството е длъжно въ една недѣля най-късно да представи на Събранието своята политическа програма и начинъ на действие и да иска довѣрие.

Чл. 45. — Министритъ образуватъ министерски съветъ (иджра-бекиллери-хияти) подъ председателството на първия министъръ.

Чл. 46. — Министерскиятъ съветъ солидарно е отговоренъ за общата политика на правителството.

Всѣки отъ министритъ въ кръга на ведомството си е лично отговоренъ за своитъ собствени действия и за действията и отношенията на подчиненитъ си

Чл. 47. — Длъжноститъ и отговорноститъ на министритъ се определятъ съ особенъ законъ

Чл. 48. — Броятъ на министерствата се определя съ законъ.

Чл. 49. — Въ време на отпускъ или каквото и да било оправдано отсъствие на единъ министъръ замѣства го временно други членъ отъ министерския съветъ. Обаче, единъ министъръ не може да замѣства повече отъ едно министерство.

Чл. 50. — Когато Великото Народно Събрание реши да изправи предъ Върховенъ Сждъ нѣкого отъ министритъ това решение се сматра и като уволняване на тоя министъръ

Чл. 51. — Учреждава се единъ Държавенъ Съветъ (Шура-и-деветъ), на който длъжноститъ сж: да разгледва и решава административнитъ тѣжби и разпри, да проучва

*) Предпочетохме да превеждаме терминитъ *бекиль*, *башъ-бекиль*, *иджра-бекиллери-хияти* съ министъръ, първи министъръ и министерски съветъ, защото понятието на турскитъ названия напълно отговаря на тѣзи служби. Рѣдко въ френския печатъ въ Цариградъ се среща названието *комисаръ* вмѣсто министъръ и *комисарство* вмѣсто министерство. И въ това отношение намъ се видѣ неумѣстно да употребяваме думитъ *комисери*, *главенъ комисаръ*, *съветъ на изпълнителни комисари*, както е сторилъ това френскиятъ

приготвенитѣ отъ правителството законопроекти и договори и условия за привилегии, да изпълнява длъжности опредѣлени било въ специалния законъ за учредяването му, било въ други закони. Председателътъ и членоветѣ на Държавния съветъ се избиратъ отъ Великото Народно Събрание изъ срѣлата на лица, отличили се въ важни служби и познати по своя опитъ и компетентность

Чл. 52. Съветътъ на министритѣ приготвя правилници, които иматъ за целъ да посочатъ начина на приложението на законитѣ или уясняването на закони и наредби при условие да не внасятъ въ тѣхъ нови постановления и да ги дадатъ на прегледване отъ Държавния Съветъ

Правилницитѣ влязатъ въ сила, като се подписатъ и обнародватъ отъ председателя на републиката.

Ако стане споръ, че правилницитѣ сж противни на законитѣ за разрешаването му компетентно е Великото Народно Събрание *).

ГЛАВА IV.

Сждебна власть.

Чл. 53. — Устройството, длъжноститѣ и правата на сждилищата, се опредѣлятъ чрезъ законъ.

Чл. 54. — Сждиитѣ при сжденето на всички тѣжби и при упраздненето на сждийската си власть сж самостоятелни и свободни отъ всѣкаква намѣса; обаче, тѣ сж подчинени на предписанията на закона.

Великото Народно Събрание и Съветътъ на министритѣ не могатъ по никой начинъ да измѣнятъ, да нарушатъ или да отложатъ прилагането или да спратъ изпълнението на решенията, издадени отъ сждилищата.

Чл. 55. — Сждиитѣ не могатъ да бждатъ уволнявани извънъ случаитѣ и начинитѣ, предвидени отъ закона

Чл. 56. Единъ особенъ законъ опредѣля качествата, правата, длъжноститѣ, заплатитѣ и възнагражденията, както и начина на назначаването и уволняването на сждиитѣ.

Чл. 57. — Сждиитѣ не могатъ да изпълняватъ никаква държавна или частна служба, извънъ опредѣленитѣ въ закона тѣхни длъжности.

преводачъ. Това ние сметохме за толкозъ повече умѣстно понеже турскитѣ вестници издавани въ Царигразъ и по турски и по френски — запазватъ и до сега думата полицейски комисари (commissaire de police) за тия служащи, които у насъ носятъ име — полицѣйски пристави, въ б. Източна Румелия — полицейски комисари, сждебни комисари.

*) Тоя членъ 52 сжщо не е даденъ въ френския преводъ.

Чл. 58. — Сжденето въ сждилищата е публично.

Сждътъ може да нареди щото сждебното дирене да стане при затворени врати, само съгласно съ наредбитѣ на закона.

Чл. 59. — Всѣки е свободенъ да употрѣби предъ сждилището за защита на правата си каквито намѣри за добре правни средства.

Чл. 60. — Никой сждъ не може да се откаже да разгледва тжжби, които влазятъ въ неговата компетентность. Тжжби, които сж извънъ компетентността на единъ сждъ, се отвеждатъ само съ едно решение.

Върховенъ Сждъ.

Чл. 61. — Единъ Върховенъ Сждъ (Дивани-аали) се учреждава за да сжди министритѣ, председателитѣ и членоветѣ на Държавния Съветъ, на Касационния Сждъ и Главния Прокуроръ, които сж нарушили длъжноститѣ си.

Чл. 62. — Върховниятъ Сждъ състои отъ 21 члена отъ които 11-тѣ отъ председателитѣ и членоветѣ на Касационенъ Сждъ (мехкеме-и-темизъ), 10-тѣ отъ Държавния Съветъ, избрани отъ общото събрание на тѣзи тѣла, и ако е нужно, съ тайно гласоподаване.

Тѣзи лица съ тайно гласоподаване и съ абсолютно болшинство избиратъ измежду си единъ председателъ и единъ неговъ замѣстникъ.

Чл. 63. — Върховниятъ сждъ решава при съставъ единъ председателъ и 14 членове и съ абсолютно болшинство.

Останалитѣ като запасни 6 лица се повикватъ, ако потрѣбва, за да допълнятъ състава въ случай на липса въ сжда.

Тѣзи запасни членове се опредѣлятъ чрезъ жребие : трима отъ Касационния Сждъ и трима отъ Държавния Съветъ. Избранитѣ за председателството и негово замѣстничество лица не подлежатъ на туй жребие.

Чл. 64. — Службата на Главенъ Прокуроръ при Върховния Сждъ се изпълнява отъ първия Главенъ Прокуроръ.

Чл. 65. — Решенията на Върховния Сждъ сж окончателни.

Чл. 66. — Върховниятъ Сждъ сжди и решава съгласно съ действащитѣ закони.

Чл. 67. — Върховниятъ Сждъ споредъ появена нужда може да се състави съ решение отъ Великото Народно Събрание на Турция.

ГЛАВА V.

Публичнитѣ права (хукук-и-аме) на турцитѣ.

Чл. 68. — Всѣки турчинъ се ражда свободенъ и живѣе свободенъ.

Свободата е: безъ да повредишъ другиму, да упражнявашъ всѣкакви права.

Свободата на всѣкиго, бидейки естествено право, се спира на границата на свободата на другитѣ. Само законътъ опредѣля и установява тази граница.

Чл. 69. — Турцитѣ сж равни предъ закона и безъ изключение сж длѣжни да му се подчиняватъ. Запрещаватъ се и унищожаватъ се всички привилегии на съсловия, класове, челяди или лица.

Чл. 70. — Естественитѣ права на турцитѣ сж: личната неприкосновеност, свободата на съвестъ, мисль, слово, печатъ, пѣтуване, трудъ, собственостъ, събиране, сдружаване и друженство.

Чл. 71. — Животътъ, имотътъ, честъта и жилището на всѣкиго сж запазени отъ всѣкакво посегателство.

Чл. 72. — Никой не може да бжде запиранъ, нито затварянъ извънъ реда и условията, предписани отъ закона.

Чл. 73. — Запрещаватъ се изтезанията, мъченията, конфискациитѣ на имотъ и ангариата.

Чл. 74. — Не може да се реквизира нито отчуждава имота на никого, освенъ откато се докаже по надлежния редъ, че това е за обща полза и откакъ се плати предварително (пишинъ) цената му, съгласно съ особенъ законъ.

Никой не може да се принуждава да прави каквото и да било пожертвуване, като се изключватъ уреденитѣ съ законъ при извънредни обстоятелства парични и въ натура тегоби, работи и задължения *).

Чл. 75. — Никой не може да бжде обижданъ за това, че има известна вѣра, вѣроизповѣдание, секта и философски убеждения. Свободни сж всѣкакви обряди, които не нарушаватъ спокойствието, общитѣ нрави и обичаи и не сж противни на законитѣ.

Чл. 76. — Извънъ правилата и реда, опредѣлени съ законъ, не може да се влазя въ жилището на никого и не може да му се прави обискъ.

Чл. 77. — Печатътъ е свободенъ въ кръга на закона и не подлежи на надзоръ и цензура, преди да бжде нѣщо обнародвано.

*) Тази втора аличя на чл. 74 липсва въ френския преводъ.

Чл. 78. — Пжтуването не подлежи на никакви ограничения, освенъ на тѣзи, които се налагатъ споредъ закона въ време на войча, военно положение или при епидемически болести.

Чл. 79. — Закони уреждатъ границата на свободитѣ за договарване, трудъ, работа, собственостъ (темелюкъ, ветесарюфъ), събрания, сдружавания и дружества

Чл. 80. — Обучението е свободно подъ надзора и контрола на правителството и въ кръга на закона.

Чл. 81. — Не могатъ да се отварятъ книжа, писма и всѣкакъвъ видъ пратки (аманетъ), давани на пощата, ако нѣма за това решение на сждилще или на надлежния сждебень следователь (мустантжкъ). Тайната на телеграфнитѣ и телефонни съобщения е неприкоснозена.

Чл. 82. — Турцитѣ по отдѣлно или колективно могатъ да подѣватъ заявленія и оплаквания предъ надлежно мѣсто или предъ Великото Народно Събрание за противни на правилницитѣ и незаконни действия, относящи се било до тѣхнитѣ лица, било до общественитѣ работи.

Задължително е да се съобщи писмено на просителя за резултата на заявлението, което е направено за лична работа *).

Чл. 83. — Никой не може да се дава подъ сждъ, който не е неговъ сждъ споредъ закона.

Чл. 84 — Данъкътъ (верги) е приносъ отъ страна на народа за общитѣ разноски на държавата.

Запрещаватъ се като противни на това положение мита, десетъци и други бери отъ страна на физически или юридически лица или въ тѣхно име **).

Чл. 85. — Данъцитѣ се разпредѣлятъ и се събиратъ съгласно съ закона.

Докато законитѣ уредятъ митата и бериитѣ, които има да събиратъ държавата, особнитѣ областни управления и градоветѣ, тѣ могатъ да продължаватъ събирането имъ както до сега ***).

Чл. 86. — Министерскитѣ Съветъ може да прогласява: общо или мѣстно военно положение за срокъ не повече отъ месецъ, когато има война или когато се появи опасностъ отъ такава, въ случай на поява на бунтъ или насилствено действие противъ Републиката и отечеството. Събранието може споредъ нуждата, да продължи или съкрати срока на военното положение.

*) Тази алинея липсва въ фр преводъ.

**) Тази втора алинея липсва въ фр преводъ.

***) Тази алинея липсва въ френския преводъ.

Продължението на военното положение зависи от решението на Народното Събрание *).

Военното положение ограничава или спира неприкосновеността на жилището и личността и свободите на печата, на кореспонденцията, на събранията и на дружествата.

Законът установява ограниченията или спиранията на свободите и неприкосновеността във време на война и начина, по който се прилагат решенията и реда във време на военно положение **).

Чл. 87. — Първоначалното образование е задължително за всички турци и се дава даром във държавните училища.

Чл. 88. — Наричат се турци жителите на Турция без разлика на възраст и племе (раса-урък), смятат се за съотечественици (ватандашлък итибарийленъ).

Турчинъ е всъщност, който е роден от турчинъ баща във Турция или на чужбина, или който е роден от чужденецъ баща, обитаващ Турция и откакъ обитава и стигне до пълнолетие, си избере официално турското поданство (тюркюк), или по силата на отечествения закон (ватандашлък канону) приеме турското поданство ***).

Качеството на турчинъ се губи въ случаите, определени от закона.

ГЛАВА VI.

Различни наредби.

Вилаети.

Чл. 89. — От гледище на географското положение и стопанските условия Турция се дѣли на вилаети (области), вилаетите на кази (окръзи), казите на нахии (околии) Нахията състоятъ от паланки (касаба) и села.

Чл. 90. — Вилаетите, градовете (шехръ), паланките (касаба) и селата могат да бждат юридически лица.

Чл. 91. — Вилаетските работи се управляват въз основа на децентрализацията ****).

Чиновници.

Чл. 92. — Всъщност турчинъ, който се радва на политически права (хукуки сияси) може да бжде назначен на нѣ-

*) Тази алинея липсва въ френския преводъ.

**) Тази алинея липсва въ френския преводъ.

***) Последната фраза липсва въ фр. преводъ.

****) Буквално: разширение на компетенцията и раздѣление на службите.

коя отъ държавнитѣ служби споредъ способноститѣ си

Чл. 93. — Единъ особенъ законъ (канунъ) ще опре дѣли въобще качества, правата, длъжноститѣ, месечнитѣ и други възнаграждения, начина на назначение и уволнение, на повишение и напредване на чиновницитѣ.

Чл. 94. Чиновникътъ не се освобождава отъ отговорностъ за това че се е подчинилъ на заповедта на своя началникъ, при извършване деяния, противни на закона.

Финанси.

Чл. 95. — За да може законътъ за държавния бюджетъ да се приложи за финансовата година при настъпването ѝ, въ Събранието се внася въ началото на ноемврий изложение съ бюджетитѣ и относящитѣ се до тѣхъ таблици.

Чл. 96. — Не могатъ да ставатъ разности отъ държавнитѣ средства извънъ бюджета.

Чл. 97. — Държавниятъ бюджетъ има законна сила само за една година.

Чл. 98. — Законътъ за сключването на бюджета е законъ, който излага за респективната година презъ бюджетното упражнение добититѣ приходи и размѣритѣ на станалитѣ презъ сжщата година истински разходи. *)

Чл. 99. — Задължително е да се представи на Великото Народно Събрание изложението на окончателния законъ за сключването на бюджета за респективната година най-късно въ началото на ноемврий отъ втората година следъ сключването му *).

Чл. 100. — Учреждава се една Смѣтна Палата (Дивани-мухасебатъ), която е въ свръзка съ Великото Народно Събрание и на която се възлага контрола съгласно съ особния законъ за приходитѣ и разходите на държавата.

Чл. 101. — Върховната Смѣтна Палата внася най-късно въ срокъ отъ 6 месеца закона за окончателното сключване на бюджета, представенъ отъ финансовото ведомство-

Наредби, относящи се до Учредителния основенъ законъ.

Чл. 102. — Този учредителенъ основенъ законъ може да се промѣни само при следнитѣ условия :

Предложението за измѣнение трѣбва да бжде подписано най-малко отъ $\frac{1}{3}$ на членоветѣ, които съставятъ Събранието ;

*) Чл. чл. 90 и 09 липсватъ въ фр преводъ

Измѣненіята могат да се приематъ само съ болшинство ¹/₃ отъ общия брой (състава) на Събранието;

По никой начинъ не може да се предлага измѣнение или нарушението на пързия членъ на този законъ, отнасящи се до формата на държавата, която е република.

Чл. 103. — Никоя наредба отъ Учредителния Основенъ Законъ за никаква причина и предлогъ не може да се пренебрегне или изостави;

Никой законъ не може да бжде противенъ на Учредителния Основенъ Законъ

Чл. 104. — Отмѣняватъ се: Основния Законъ отъ 1293 год. (1876) съ неговитѣ измѣненія и Учредителния Основенъ Законъ отъ 20 ноемврий 1337 г. (1921) съ неговитѣ прибавки и измѣненія.

Чл. 105. — Настоящиятъ законъ влиза въ сила отъ деня на обнародването му

Временна Наредба.

Остава въ сила законътъ отъ 1339 г. окт. 19-и за условията на които ще се подчиняватъ въобще военнитѣ служаци при изборитѣ въ Великото Народно Събрание, които ставатъ или има да ставатъ *)

16 рамазанъ 1342 и 20 априль 1340 (1924).

*) Тази временна наредба липсва въ фр. преводъ.